

Fase - Rosas (foto: Herman Sorgeloos)

SUR LE PONT... ON Y DANSE

HET FIRMAMENT ALS BRUGGENBOUWER TUSSEN PODIUMKUNSTEN EN ERFGOED

Staf Vos en Veerle Wallebroek

Dans- en theatermakers zijn meesters in de omgang met erfgoed. In hun praktijk kiezen ze dagelijks positie ten opzichte van beelden, technieken, teksten en opvattingen uit het verleden. Zij stellen onopvallend 'sporen van het verleden' die gemeenschappen betekenisvol vinden' ter discussie, herwaarderen oude of suggereren nieuwe betekenissen. Tegelijk vormen hun producties zelf ook het erfgoed dat in de toekomst inspiratie kan bieden, indien het tenminste overleeft. Onder impuls van de internationale waardering van het erfgoed van de podiumkunsten, betoelaagt de Vlaamse overheid sinds 2012 een expertiscen-

trum - Het Firmament - om het theater- en dansveld te adviseren bij praktische problemen en een duurzame erfgoedwerking te stimuleren. Het Firmament wil bestaande banden aanhalen en nieuw smeden door expertise van organisaties en individuen uit het erfgoed- en podiumkunstenveld dichterbij elkaar te brengen. Door zo'n samenwerking kunnen de bruggen naar het verleden en naar de toekomst worden verstevigd. De werking is gericht naar de professionele en de amateursector. Hierbij kan worden voortgebouwd op bestaande pijlers die al in vroegere beleidsperiodes door Het Firmament en VTI werden opgetrokken.

ERFGOEDWERKING ALS BRUG NAAR HET VERLEDEN

Worden met brokstukken uit het verleden nog bruggen gebouwd? In het aanbod van de laatste jaren alvast wel: Shakespeare en Tsjechov bleven in zwang, terwijl Wagner en Verdi werden opgevoerd om de werking van het collectief vanuit een hedendaags perspectief te duiden. Het Koninklijk Ballet van Vlaanderen eigende zich *Doornroosje* maar ook Forsythe toe, terwijl Rosas zowel de goupenperiode onder de loep nam.¹ Theatermakers en choreografen beperken hun renovaties echter niet tot de geschiedenis van de eigen disciplines. Jonas Van Thienen speelde *De leeuw van Vlaanderen* na en leverde zo commentaar bij film, boek en het heroïserende flamingantisme uit hun respectieve ontstaansperiodes. Steigeisen onderzocht in *De Onkreukelbare* dan weer de relevantie van grote historische gebeurtenissen - in casu de Franse Revolutie - in confrontatie met recentere denkers en slogans.² Podiumkunstenaren onderhouden het 'geheugen van de gemeenschap' dus op tal van manieren. Ze recycleren, herwaarderen, parodiëren. Daarmee doen ze aan erfgoedwerking zonder dit zelf zo te benoemen.

Voor de Vlaamse overheid moet zo'n erfgoedwerking niet alleen bestaan uit zorg voor waardevolle sporen uit het verleden, maar ook uit de ontsluiting ervan. Dat wil zeggen dat de betekenissen ervan toegankelijk worden gemaakt of zelfs worden geactualiseerd. Een dergelijke dynamische, actualiserende opzet kenmerkt nu net de omgang met het verleden in een significant deel van het podiumkunstenveld. Op dat vlak heeft dit veld zelfs veel toe te voegen aan de sector van erfgoedorganisaties - musea, archieven, bibliotheken, expertisecentra, lokale erfgoedcellen. Podiumkunstenaren commentariëren beelden, klanken en visies uit het verleden in hun werk niet op een statische manier, maar als een performance: zij wekken die tot leven, belichamen ze en gaan er in *real time* opnieuw mee aan de slag. Niet alleen levert de hele idee van performance een boeiend alternatief voor de klassieke archiverende omgang met het verleden, maar het opent ook nieuwe perspectieven op de ontsluiting en overlevering van die soorten erfgoed die niet zo eenvoudig op papieren of objecten vast te leggen zijn.

1. Vgl. o.m. producties van Les Ballets C. de la B. (*C(h)œurs*, 2012), Koninklijk Ballet van Vlaanderen (*Doornroosje*, 2012; *Impressing the Czar*, 2005-2011; *Ariëfact*, 2008-2011), Rosas (*D'un soir un jour*, 2005-2009; de hernemingen van *Fase* vanaf 1995 tot vandaag, e.a.).
2. Vgl. Jonas Van Thienen, *De leeuw van Vlaanderen/ een tribute* (2010-2012) en Steigeisen, *De Onkreukelbare* (2012).

In 2003 keurde de UNESCO een conventie goed ter bescherming van het 'immaterieel cultureel erfgoed'³ - de niet-tastbare sporen uit het verleden die door een gemeenschap waardevol worden geacht.⁴ Dergelijk immaterieel erfgoed omvat niet alleen katholieke processies of de Nederlandse fietskunst. Ook de podiumkunsten worden expliciet in deze UNESCO-conventie vernoemd, omdat dat praktijken en technieken er veelal mondeling en lichamelijk worden doorgegeven. Tradities en tegentradities van zang en zeggings, houding en beweging, repeteren en improviseren, zijn moeilijk overleefbaar als men beperkt is tot papieren of audiovisuele dragers. Zo ondervond onder meer de Ecuadoraanse danser Fabián Barba bij zijn gedeeltelijke reconstructies van het werk van de Duitse Mary Wigman, een pionier van de moderne dans, waarbij hij gelukkig beroep kon doen op haar voormalige leerlingen.⁵ Anderzijds betekent dit niet dat het klassiekere materiële erfgoed geen aandeel kan hebben in de evocatie van oude voorstellingen en hun context. Een mooie combinatie van performance, klassieke documentatie en ervaringsgerichtheid bood de Gentse tentoonstelling over Maurice Maeterlincks *L'Oiseau bleu*. In de scenografie waren levensgrote decoralelementen van de vroegste opvoeringen nagebouwd, waartussen de bezoeker zelf van bedrijf tot bedrijf kon visualiseren bovendien de hype die de *blue bird* vervolgens over heel de wereld kende.⁶

3. Binnen het erfgoed wordt een onderscheid gemaakt tussen materieel en immaterieel erfgoed. Wat je kan aanraken is materieel terwijl het niet tastbare, immateriële erfgoed (verhalen, praktijken, technieken, gebruiken, rituelen, ...) vooral in de hoorden en lijven van mensen wordt gedragen, beleefd en doorgegeven. Binnen het materiële erfgoed wordt verder een onderscheid gemaakt tussen het roerende (wat verplaatsbaar is) en het onroerende (niet verplaatsbare gebouwen, sites, landschappen, ...). De opdracht van Het Firmament richt zich, als gevolg van de specifieke Vlaamse beleidscontext, enkel op het roerende en immateriële podiumkunsterfgoed.
4. UNESCO staat voor United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; voor de UNESCO-conventie ter bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed van 2003, zie: www.unesco.org.
5. Barba bracht zijn *A Mary Wigman Dance Evening* ook op het festival Re:Move (Kaaitheater, februari 2010), dat de spanning tussen reconstructie en actualisering van danserfgoed als centraal thema had. Over zijn en zijn van dergelijke reconstructie/re-enactment, zie o.m. artikels van Timmy De Laet in deze *Courant* en in het dossier 'Repertoire in dans' in *Et cetera*, jg. 28 nr. 121, april 2010.
6. *L'Oiseau bleu*. Op zoek naar geluk. Tentoonstelling, Sint-Pietersabdij, Gent, 9 december 2011-22 april 2012.

ERFGOEDWERKING ALS BRUG NAAR DE TOEKOMST

Willen podiumkunstenaars dat ook hun eigen werk bruikbaar en exploreerbaar blijft voor toekomstige generaties? Niet iedereen is overtuigd van de noodzaak daarvan – sommigen willen geen alomvattend geheugen cultiveren en vinden de vluchtigheid een essentieel kenmerk van hun werk. Toch kunnen ook activiteiten en processen uit de podiumkunsten goed worden gedocumenteerd. In die zin is de opdracht aan gesubsidieerde gezelschappen in het Kunstedecreet om 'zorg [te] dragen voor het eigen archief' een opportuniteit.⁷ Maar er stellen zich nog veel vragen: hoe en waar bewaar je dit? En vooral: wat bewaar je? Hoe selecteer je? Hou je decors en kostuums bij? Of kunnen ze ook later worden gereconstrueerd op basis van grondige documentatie, zoals bij de tentoonstelling over *L'Oiseau bleu*? Zijn de persknipsels ook gemakkelijk elders te vinden? Waarom, naast sprekende foto's en opnames, ook saai zakelijk archief bijhouden?

Het perfecte 'geheugen van het theater' onthoudt alvast niet alleen wat er op het podium gebeurt. Even belangrijk zijn de contexten, interacties en processen – artistiek, financieel, sociaal of politiek – die de voorstelling hebben doen ontstaan. Beleidsvoorbereiding kan het interessant zijn om tentensen te puren uit de studie van het heden en het nabije verleden, maar in andere situaties is soms net het verdere verleden relevant: vanzelfsprekendheden van vandaag – over schoonheid of over de beweegredenen van theater maken – vallen zo van hun voetstuk.

Het Firmament wil podiumkunstenorganisaties en individuele makers helpen om met de ogen van de toekomstige kunstenaar, erfgoedwerker, geschiedschrijver of toeschouwer naar de selectie en het onderhoud van het eigen archief te kijken. Dit archief hoeft, zoals gezegd, niet beperkte blijven tot papier, maar omvat onder meer ook audiovisueel materiaal, digitale bestanden, een selectie kostuums ... Bovendien is het de uitdaging om niet alleen tevreden te zijn met de vanzelfsprekende materiële sporen, maar ook het immateriële aspect te documenteren. Er hoeft alleszins geen eeuwenlange gaan vooraleer er voor een dergelijke documentatie interesse is, zo bewijst de verwerking van de notitieboekjes van Anne Teresa De Keersmaeker in de recente terugblikkende publicatie *A Choreographer's Score*.⁸

Elders in deze *Courant* worden nog andere manieren gesuggereerd om het eigen 'archief' en 'repertoire' bruikbaar te houden en te ontsluiten. Zelf heeft Het Firmament in het verleden een systematische werking uitgebouwd rond figurentheaterfgoed en hoe dit levend te houden voor volgende generaties.⁹ De eerder aangehaalde UNESCO-conventie van 2003 was in die zin een schot in de roos omdat het de deur opende voor de erkenning van vormen die voorheen nauwelijks als erfgoed werden beschouwd. Zo werden bijvoorbeeld het Siciliaanse poppentheater, het Indonesische wayang-poppentheater en het Japanse *bunraku* theater al opgenomen in UNESCO's *Representative list of immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid* . De Vlaamse overheid nam het initiatief om ook bij ons aan de hand van de casus 'figurentheater' te onderzoeken hoe immaterieel cultureel erfgoed een mooie toekomst kon verzekerd worden. Figurentheater stoelt immers op eeuwenoude kennis, verhalen en vaardigheden, die zowel mondeling als in de praktijk overgedragen werden van generatie op generatie.

Vanaf 2005 startte Het Firmament samen met zijn partners een diepgaand onderzoek naar de mogelijkheden om de tot hertoe weinig bekende erfenis van het figurentheater te vrijwaren en een actuele invulling te geven. De resultaten van dit 'haalbaarheidsonderzoek', gevoerd in drie fasen, werden gebundeld in het boek *De boom op het dak. Verdiepingen in het figurentheatererfgoed* .¹⁰ Dit onderzoek vormde de basis voor de erkenning van Het Firmament in 2009 als landelijk expertisecentrum voor figurentheatererfgoed in het kader van het Cultureel-erfgoeddecreet.

Het doel van dit onderzoek was aan de ene kant het in kaart brengen van het erfgoed van deze podiumkunst – er werden o.m. meer dan 16.000 poppen gelokaliseerd in Vlaanderen –, en aan de andere kant de toekomst van dit erfgoed te verzekeren in een 'Huis voor figurentheater', dat ten volle inspeelt op de noden van de figurentheatermakers en -erfgoedbeheerders. Van bij aanvang was dan ook duidelijk dat het 'Huis' enkel gebouwd kon worden met de steun van het figurentheaterveld. Het erfgoed herwaarderen en op een aantrekkelijke manier in zetten in de hedendaagse cultuur wa-

9. Het Firmament werd in 1968 door Jef Contryn opgericht als 'De Centrale voor Poppenspel' die een koepel vormde voor 'De School voor Poppenspel' en voor de plannen van een figurentheatermuseum dat tot op heden niet opgericht werd. In 2002 veranderde de structuur en de naam: Het Firmament vzw, 'Huis voor poppen, figuren', en objectentheater, in 2012 afgekort tot Het Firmament.

10. S. Smessaert m.m.v. R. Daenen, *De boom op het dak. Verdiepingen in het figurentheatererfgoed* , Brussel: FARO, 2009. De eindrapporten van de verschillende fases van het onderzoek kunnen worden gedownload op www.heffirmament.be.

De Onkreukelbare - Steigeisen (foto: Stief Stessel)

ren tot slot belangrijke uitgangspunten.¹¹ Materieel figurentheatererfgoed in Vlaanderen werd geregistreerd en geïnventariseerd, evenals de vaardigheden en getuigenissen van talloze (vooral oudere) sleutelfiguren – 'levende dragers' of, in UNESCO-terminologie, *living human treasures* .

Dit alles heeft er mee toe bijgedragen dat het erfgoedparadigma en erfgoedbewustzijn ingang hebben gevonden in een sector die eerst en vooral theater maakt. Het 'Huis' voor figurentheater kreeg mede daardoor een onmisbaar fundament: de interesse én goedkeuring van de hele figurentheatersector of – gemeenschap –, vaak tegelijk spelers én beheerders. Het Firmament gaat nu verder op de ingeslagen weg, maar speelt ook in op de lacunes en recente ontwikkelingen in het cultureel-erfgoedveld. Dat minister van Cultuur Joke Schauvliege in haar visieteksten het erfgoed van de podiumkunsten naar voor schuift als thema waarrond een netwerk en expertise gevormd moet

worden¹², gaf de aanzet voor de volgende stap: vanuit de opgebouwde kennis en expertise over het erfgoed van figurentheater, de brug slaan naar de bredere podiumkunstensector. In januari 2012 werd Het Firmament daarom erkend als expertisecentrum voor het erfgoed van dit bredere veld.

BOUWPLANNEN VOOR EEN DUURZAME AANPAK VAN HET PIDIUMKUNSTENERFGOED

Als expertisecentrum wil Het Firmament zich toeleggen op het ontwikkelen én verbinden van erfgoednetwerken. Met een ploeg van drie medewerkers moet Het Firmament hierin vooral complementair werken en inspelen op mogelijke lacunes en hiaten. Er bestaat al veel expertise maar niet iedereen is op de hoogte waar die zich bevindt of wie er momenteel mee bezig is. Een eerste essentiële opdracht zal dan ook zijn deze expertise samen te brengen en doorstroming te faciliteren.

11. M. De Pourcq en L. Kennis. 'A heritage house for puppetry: in search for good practices to safeguard intangible cultural heritage', in: S. Lira, R. Amoêda en C. Pinheiro, *Sharing Cultures 2011. Proceedings of the 2nd International Conference on Intangible Heritage* . Barcelos: Green Lines Institute for Sustainable Development, 2011, 193–198.

12. Voor de visienota over Immaterieel Cultureel Erfgoed van de minister van Cultuur, Joke Schauvliege, zie <http://www.kunstenerfgoed.be/ake/view/nl/4160404-Beloid.html>.

Dat we hierbij over het muurtje van het erfgoedveld naar andere domeinen moeten kijken, is een evidentie. De knowhow van musea als het MAS en het Huis van Alijn, archiefinstellingen als het Letterenhuis, expertisecentra, de lokale erfgoedcellen en het erfgoedsteunpunt FARO, kan worden gevoerd door de deskundigheid aanwezig in het onderwijs, internationale organisaties, de academische wereld, socioculturele organisaties, en vice versa. De spil in het netwerk blijven steeds de professionals en amateurs in het Vlaamse en Brusselse podiumkunstenveld. Zo zal een kenner van decorrestauratie of lichttechniek het verschil kunnen maken in combinatie met een digitaliseringexpert of een theaterhistoricus.

Het Firmament wil in dat opzicht investeren in dialoog en overleg met het veld zelf. Door de interactie tussen zijn netwerken te stimuleren wil het de noden en behoeften in kaart brengen, geïnspireerd op de methode van het onderzoek naar figurentheater. In dit proces zal worden nagedacht over de mogelijke contouren en de concrete uitwerking van een erfgoedwerking over podiumkunsten in Vlaanderen. Verschillende inspraakmomenten zullen de kans geven om te reflecteren en te discussiëren.

Een van de pijnpunten is ongetwijfeld het ontbreken van een gedetailleerde 'stafkaart' met lokalisatie en beschrijvingen van het verspreide podiumkunsten-erfgoed in Vlaanderen. Het Firmament werkt daarom een stappenplan uit om een dergelijk overzicht te realiseren, geïnspireerd op eerder gevoerd onderzoek. Zo dienen eerst enkele belangrijke kwesties te worden uitgelokt, zoals het samenstellen van een gestructureerde woordenlijst met definities om het specifieke podiumkunsten-erfgoed op een eenduidige manier te registreren (een 'thesaurus'). Daarnaast rijst de vraag in welke bestaande of nieuwe databank(en) de registraties kunnen worden verwerkt zodat ze gemakkelijk traceerbaar zijn voor uiteenlopende doelgroepen. En hoe kan men ervoor zorgen dat registratieprojecten niet eenmalig zijn en door het veld zelf – bottom-up – worden voortgezet? Pas wanneer die vragen zijn opgelost, heeft het zin om systematische registratieprojecten op te zetten. De context en schat aan informatie die individuen met zich meedragen zijn bronnen die absoluut meegenomen moeten worden om het verhaal te vervolledigen.

Een andere duidelijke behoefte is de nood aan praktijkgerichte informatie rond bijvoorbeeld artistieke projecten *Fire of Freedom* en *In-Fusion/Hayat* en de tentoonstelling met performances *Bed verhalen in het kasteel*. Meer info over de verschillende projecten op www.heffirmament.be.

Bovendien wil het door gerichte acties verschillende doelgroepen binnen en buiten het podiumkunstenveld prikkelen om op een kritische en heldendaagse manier om te gaan met het materiële en immateriële erfgoed. Erfgoed moet zichtbaar en inzichtelijk worden gemaakt in *performances*, tentoonstellingen, studiedagen en wetenschappelijk onderzoek: anders heeft het hele bewaarpoces weinig zin. Het is net in die dialoog tussen overlevering en actualisering dat erfgoedwerking vandaag haar relevantie vindt, wat altijd de rode draad is geweest doorheen de projecten van Het Firmament.¹³ Het methodologische kader voor dergelijke projecten kan algemeen deelbaar gemaakt en uitgewisseld worden.

Dit alles zal, gezien de enorme omvang van het werkveld, stapsgewijs worden opgebouwd. Na de ontwikkeling van de algemene methodiek, zal Het Firmament zijn aanpak in eerste instantie implementeren in het podiumkunstenveld van de stad Mechelen. Een grondige behandeling van deze 'casus Mechelen' is op kortere termijn haalbaar door zijn beperkte schaal, ook al is het landschap er zowel vanuit historisch oogpunt als in de actuele praktijk voldoende gediversifieerd om als testcase te fungeren voor heel Vlaanderen. De casus zorgt voor een laboratoriumsituatie waarin Het Firmament verschillende aspecten van erfgoedwerking – van lokalisatie tot digitalisering, van archiefzorg tot publiekwerking en dynamische omgang met erfgoed – in een samenhangende context kan onderzoeken. Op basis van deze ervaringen kunnen de acties voor heel Vlaanderen vervolgens efficiënter worden gepland. Dit neemt niet weg dat Het Firmament ook nu al bereikbaar is voor algemene vragen in verband met erfgoedwerking.

Staf Vos is medewerker onderzoek en innovatie bij Het Firmament, Veerle Wallebroek staat er in voor de algemene leiding.

CONTACT

Het Firmament

contact@heffirmament.be
www.heffirmament.be

015 34 94 36

13. We verwijzen o.m. naar de figurentheatergame *Wireless Puppetry* (GameHUB), *PLAY*, de sociale artistieke projecten *Fire of Freedom* en *In-Fusion/Hayat* en de tentoonstelling met performances *Bed verhalen in het kasteel*. Meer info over de verschillende projecten op www.heffirmament.be.

VTI, EEN STEVIGE PIJLER ONDER DE BRUGGEN...

Over de samenwerking van VTI en Het Firmament

Bart Magnus

Sinds zijn ontstaan heeft VTI steeds sterk ingezet op zijn documentatiefunctie. VTI stelt zich tot doel om op een structurele manier gegevens en informatie te verzamelen over de podiumkunsten, vanuit een directe en bevoorrechte relatie met de praktijk. Het levert door het documenteren van de actuele podiumproductie – en het actief ontsluiten van die documentatie – ook een bijdrage aan de geschiedschrijving van de podiumkunsten.

De komst van een expertisecentrum voor de podiumkunsten betekent niet dat VTI in de toekomst minder zal inzetten op een gedegen documentatie- en werking. Integendeel, een goede samenwerking met Het Firmament zal het mogelijk maken om de sector nog beter te begeleiden. Waar VTI blijft focussen op het contextualiseren van een podiumkunstensector door middel van grondige documentatie, vertrekt Het Firmament vanuit een erfgoedbekoemmernis. Als expertisecentrum kan het op die manier voor zowel de erfgoed- als de podiumkunstensector een lacune opvullen die niet tot de opdracht van VTI behoort en waarvoor wel degelijk vragen en noden zijn. De kennis die VTI op gebied van erfgoed heeft opgebouwd stamt voornamelijk uit een erfgoedproject waarvoor een tiental jaren geleden extra projectmiddelen werden verkregen.

Daar kwam een gedeeltelijke inventarisering van het theatraal erfgoed en de bijhorende stafkaart uit voort. Maar zoals steeds zijn projecten eindig. Het onderzoek van tien jaar geleden vraagt intussen om actualisering en verdere uitwerking. We zijn blij dat Het Firmament op een structurele basis en met een langetermijnvisie op deze werf zal verder bouwen.

VTI wil samen met Het Firmament een tandem vormen in de ondersteuning van de sector bij de zorg voor het eigen archief. We merken dat meer en meer podiumorganisaties hier een grotere aandacht aan willen besteden. Een eerste grote drempel blijft de kennis over een goede aanpak te zijn. Waar VTI met betrekking tot archiefvragen slechts een beperkte doorverwijspunt kan opnemen, zal Het Firmament hier in de toekomst de eerste gesprekspartner voor zijn. Selectiecriteria, bewaaringstandigheden of samenwerkingsmogelijkheden met de erfgoedsector zijn bij uitstek het terrein van het nieuwe expertisecentrum voor de podiumkunsten.

Het Firmament en VTI zullen de komende jaren elkaars expertisenetwerk verder versterken en verknopen. Het Firmament zal mee de discussie over verleden, heden en toekomst van de podiumpraktijk voeren door een rijk geschakeerde erfgoed(nei)werking uit te bouwen.¹ VTI blijft vanuit zijn functie als steunpunt nauw betrokken en wil ook mee instaan voor de communicatie naar de podiumsector. Deze *Courant* is in dat opzicht een statement.

Bart Magnus is coördinator documentatie bij VTI.

1. Om het netwerk te kunnen versterken met de theater- en dansgezelschappen uit het amateurkunstenveld, zal Het Firmament eveneens een nieuwe samenwerking opstarten met organisaties als OPENDOEK en Danspunt.